

A taste of paradise

Een vleugje paradijs. Onder dat motto probeert de regering van Sri Lanka het land onder de aandacht te brengen van toeristen en investeerders. Vooral investeerders. Sri Lanka biedt ongekende winstmogelijkheden en honderd procent belastingvrijstelling in de vrijhandelszone. Een waar paradijs dus. Voor de investeerders dan, want of het allemaal zo prachtig is voor de mensen die in de bedrijven moeten werken, is nog maar de vraag. Of het moet zijn zoals die ene Filippino, die tegen de ander zei: 'We zijn net Adam en Eva. Slecht gevoed, geen dak boven ons hoofd en geen kleren aan ons lijf. En onze leider zegt dat we in het paradijs leven.' Die leider was op dat moment nog de inmiddels verdreven Marcos. Neemt niet weg dat ze ook op de Filippijnen alles weten van vrijhandelszones. De Filippijnen of Sri Lanka, het blijft allemaal flink ver weg. Maar blijft dat wel zo? Hoe lang duurt het nog voordat de Vrijhandelszone Oost-Groningen wordt ingericht? Of het Exportgebied Zeeuws-Vlaanderen?

Vrijhandelszones zijn misschien wel de opmerkelijkste voorzieningen in het kader van een op de export gerichte industrialisatie. Een groot aantal landen is inmiddels overgegaan tot het inrichten van deze Special Economic Zones, Export Processing Zones of hoe ze ook genoemd mogen worden.

VRIJHANDELSZONES

Hoewel vrijhandelszones, zoals ze in dit artikel genoemd zullen worden, vooral met derde wereldlanden geassocieerd worden, lag de eerste zone in Europa. Al in 1958 werd in Ierland de Shannon International Free Port gestart, zeven jaar voordat de eerste zone in een derde wereldland het daglicht zag. De grote groei van het aantal zones vond vervolgens wel in de derde wereld plaats. In 1966 waren er naast de Kaohsiung Zone in Taiwan, ook zones in Hong Kong, Zuid-Korea en Mexico. In het midden van de jaren zeventig beschikten tientallen landen over zones en waren er nog eens tientallen in aanbouw. Blijkbaar verwachtte een groot aantal landen het nodige heil van deze zones. Maar wat is nu precies een vrijhandelszone?

De United Nations Industrial Development Organisation (UNIDO) deed in 1971 een poging de zones te definiëren. In een rapport stelde de UNIDO dat vrijhandelszones meestal omheinde en bewaakte gebieden zijn, waarvoor een aantal bijzondere regels geldt. In het algemeen zijn deze regels:

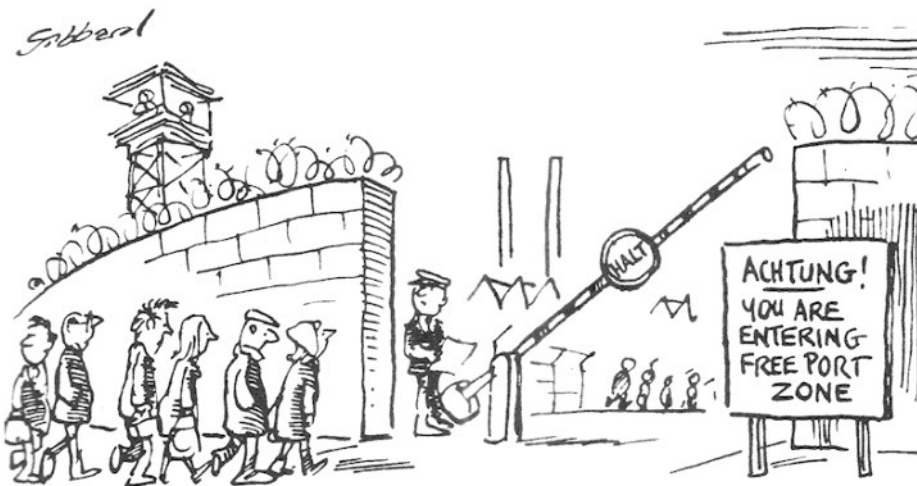
1. Er is geen invoer- of uitvoerbelasting verschuldigd voor grondstoffen, machines of andere zaken die nodig zijn voor de produktie. De eis daarbij is wel, dat de produktie voor honderd procent (soms tachtig procent) bestemd is voor de uitvoer.
2. Investeerders zijn vrijgesteld van inkomstenbelasting en winstbelasting voor een periode die meestal tussen de vijf en tien jaar ligt. Deze termijn varieert, afhankelijk van de omvang van de investering, het soort produkt en de plaats van vestiging.
3. Eenzelfde belastingvrijstelling geldt ook voor andere directe en indirecte belastingen.
4. Er is geen controle op de kapitaalstroom, met andere woorden: winsten kunnen vrijelijk het land uitgevoerd worden.
5. Het gastland dat de vrijhandelszone heeft opgezet, verzorgt de infrastructuur, de benodigde investeringskredieten, enzovoorts.

In ruil voor al deze kadootjes voor de multinationale ondernemingen die zich in de zones vestigen, krijgt het gastland ook iets. Althans dat hoopt het. De belangrijkste voordelen voor het gastland zijn: werkgelegenheid, deviezen en technologie. Wordt er door de zones aan deze verwachtingen beantwoord?

VOORAL ASSEMBLAGE

We zullen in het vervolg van dit artikel vooral kijken naar de funktie van de vrijhandelszones in Azië. Als eerste kijken we naar de werkgelegenheid. De schattingen over hoeveel mensen er in vrijhandelszones werken, lopen nogal uiteen. Een aantal van ongeveer één miljoen mensen lijkt echter een aardig gemiddelde van deze schattingen. Nu lijkt één miljoen banen erg veel, maar vergeet niet dat deze banen over een groot aantal landen verdeeld zijn. Op enkele uitzonderingen na, is de bijdrage van vrijhandelszones aan de officiële arbeidsmarkt beperkt. De grens van één procent van de totale arbeidsmarkt wordt zelden bereikt. De uitzonderingen hierop zijn stadstaten

BUITENLAND - VRIJHANDELSZONES AZIË

Land	Personeel	Aantal zones	Aanvangsjaar
Zuid-Korea	120.000	9	1966
Singapore	105.000	14	1967
Maleisië	80.000	10	1972
Hong Kong	70.000*	9	1965
Taiwan	60.000	3	1966
Sri Lanka	22.000	1	1978
Filippijnen	20.000*	5	1973
India	5.000	6	1965
China	?	4	1979

* minimaal

als Hong Kong en Singapore, waar dit percentage veel hoger ligt. In onderstaande tabel is een aantal gegevens opgenomen over de werkgelegenheid in de vrijhandelszones in een aantal aziatische landen (1980).

Over wie er in de zones werken en wat voor soort werk deze mensen moeten doen, wordt later ingegaan.

Een tweede belangrijk doel van de vrijhandelszones was het binnenhalen van deviezen door een verhoogde export. De export-industrieën in de meeste derde wereldlanden zijn daar haast zonder uitzondering neergezet vanwege de lage lonen in deze landen. Dit soort exportbedrijven blijkt in de praktijk ook altijd grote importbedrijven te zijn. In de zones wordt meestal weinig echt geproduceerd. Het grootste gedeelte van de werkzaamheden bestaat uit het assembleren (in elkaar zetten) van onderdelen. Deze onderdelen worden vanuit een andere vestiging van de betreffende multinational geïmporteerd. Van het produkt dat geëxporteerd wordt, bestaat de waarde dan ook voor tachtig procent uit de waarde van geïmporteerde onderdelen. Voor die importen zijn deviezen nodig, zodat de netto opbrengst maar beperkt is. Zeker als je weet, dat de resterende twintig procent van het

geëxporteerde produkt weer voor een groot gedeelte ingekocht wordt bij andere bedrijven in de zone. Het betreft dan ook weer geïmporteerde onderdelen. Hieruit zijn twee conclusies te trekken.

Ten eerste zijn de zones over het algemeen enklaves, eilandjes, binnen het gastland met weinig contacten met de lokale bedrijven.

Ten tweede, de uiteindelijke opbrengsten voor het gastland zijn uiterst beperkt. Tegenover de exporten staan grote importen en gemaakte winsten zijn belastingvrij, daar heeft het gastland dus ook geen inkomsten van. Bovendien is het gastland verantwoordelijk voor de infrastructuur en dergelijke, en dat kost geld. Zo bedroegen de bouwkosten van de misschien wel beroemdste zone in de wereld, de Bataan Export Processing Zone op de Filippijnen rond de 190 miljoen dollar. De geschatte exportopbrengsten tussen 1973, de start van de zone, en 1982 bedroegen 82 miljoen dollar.

Een andere bekende zone, de Shenzhen Special Economie Zone in China, tegen de grens met Hong Kong, kostte zelfs rond de één miljard dollar. Doel was om zestig procent van de produktie in de zone te exporteren. De werkelijke export is slechts

twintig procent van de produktie, zodat de Chinezen een grote verliezgever in huis gehaald hebben.

GEEN OVERDRACHT VAN TECHNOLOGIE

Geen of nauwelijks deviezenopbrengsten; hoe zit het dan met de overdracht van technologie, de derde doelstelling? Bedroevend. Eerder is al gezegd, dat de zones functioneren als eilandjes binnen het gastland. Contacten met plaatselijke bedrijven zijn er nauwelijks, laat staan technologieoverdracht. Welke technologie overigens? Het merendeel van de werkzaamheden bestaat uit eenvoudig assemblagewerk, waar weinig kennis of ingewikkelde machines voor nodig zijn; het stukje paradijs in Sri Lanka, om die vergelijking maar aan te houden, werd speciaal opgezet om elektronikabedrijven binnen te halen. Inmiddels bestaat de zone acht jaar, en is voor negentig procent gevuld met textielbedrijven van technologies uitermate laag nivo. Niet alleen Sri Lanka gaat op dit punt de mist in. De zones in China, die overigens voor een groot deel leeg staan, zijn niet gevuld met exporterende computerbedrijven afkomstig uit Japan of de Verenigde Staten. Wel met bedrijven uit Singapore en Hong Kong die zakrekenmachientjes, speelgoed en andere eenvoudige spullen maken voor de Chinese markt.

POLITIEK BELANG

Als de zones zo ver van de verwachte voordelen verwijderd blijven, lijkt het vreemd dat zoveel landen ze toch in stand houden. Toch is dat minder vreemd dan het lijkt. De zones hebben wel degelijk voordelen, al liggen die meer op het politieke vlak. Het handhaven van de vrijhandelszones is een uiting van de 'multinational-vriendelijke' opstelling van het betreffende land. Een dergelijke opstelling kan onder andere politieke en economische steun van de grote westerse landen betekenen. Daarnaast kunnen de meeste ontwikkelingslanden zich simpelweg niet veroorloven om hun exportgerichtheid te verlaten. De meeste van deze landen zijn met handen en voeten gebonden aan IMF, Wereldbank en andere kredietverschaffers, die allemaal zweren bij de gunstige invloed van multinationals en de zegenende werking van exportindustrieën. Boven-

BUITENLAND - VRIJHANDELSZONES AZIË

dien houden de ontwikkelingslanden elkaar ook in een beklemmende omhelzing. In de jacht op exportindustrieën overtroeft het ene land het andere met nog gunstiger voorwaarden voor de multinationals. Een land dat daarmee ophoudt, is snel het grootste gedeelte van zijn buitenlandse investeerders kwijt en heeft dan helemaal niets.

'VROUWENWERK'

Mag het politiek voordeel opleveren, de tol die ervoor betaald moet worden is hoog. Eenmaal door de toegangspoort van een vrijhandelszone heen, lijkt je aangeland in een stukje hel op aarde. Het zijn voornamelijk vrouwen die in de zones werken, meestal tachtig tot negentig procent van het totale personeel. Dit wil niet zeggen dat er hier en daar ook mannen tussen de vrouwen werken. De mannen die in de zones werken zijn afdelingschef, onderhoudsmonteur of direktielid, of werken in de bewakingsdienst. De arbeidsdeling naar sekse is dus ver doorgevoerd. Een groot gedeelte van de vrouwen komt van het platteland, en het werken in de zone is hun eerste officiële baan. Voorheen werkten ze in de landbouw of in het informele circuit. De westerse bedrijven namen graag vrouwen aan. Vrouwen zouden immers veel geduld, discipline en een zekere onderdanigheid bezitten. Hun fijne vingers waren bij uitstek geschikt voor een aantal priegelwerkzaamheden. Het solderen van uiterst dunne goud- draadjes aan chips bijvoorbeeld. Of het werken met naald en draad in de textielindustrie. Dat vrouwen bovendien bijzonder goedkoop waren, was nog een extra voordeel. Het inkomen van vrouwen is toch maar een 'aanvulling' op het gezinsinkomen, en hoeft dus niet zo hoog te zijn als het loon van mannen. Het verloop onder vrouwen is ook hoger dan onder mannen. Veel vrouwen houden op met werken als ze trouwen of kinderen krijgen. Dat gebeurt ook nogal eens, omdat bij voorkeur erg jonge vrouwen aangetrokken worden. De gemiddelde leeftijd van de 60.000 vrouwen in de maleisisese vrijhandelszones was in 1981 bijvoorbeeld 21,7 jaar. Het hoge verloop betekent dat er geen dienstjarentoeslag betaald hoeft te worden en veranderingen in de afzet van de productie

gemakkelijk opgevangen kunnen worden. Het gaat hier natuurlijk over een algemeen beeld. Bij de sluiting van het chipbedrijf Mostek in Maleisië bleek, dat de honderden ontslagen vrouwen vaak al tien tot vijftien jaar bij het bedrijf werkten. Niettemin wordt het argument dat vrouwen toch snel weer weg zijn wel vaker gebruikt. Als het gaat om scholing bijvoorbeeld. De meeste banen zijn zogenaamde dead-end banen. Banen met een inwerktijd van hooguit enkele weken, waar geen scholing voor nodig is en waar je ook nooit scholing voor nodig zult hoeven hebben. Dat meisjes in hun opvoeding geleerd wordt om met naald en draad om te gaan, een goede training voor het priegelwerk, wordt gemakshalve maar niet als scholing gezien. Het inkomen van vrouwen is toch maar een aanvulling en vrouwen zijn snel weg dus een opleiding is niet nodig. Dit 'begrip' voor de specifieke positie van vrouwen is evenwel verdwenen als het gaat om de opheffing van het verbod op nacht arbeid voor vrouwen. De zones zijn zo niet alleen eilanden op ekonomies terrein, maar ook als het gaat om arbeidsvoorwaarden. Naast nacht arbeid komen ook lange werkdagen voor. Werken van 's ochtends zeven tot 's avonds zeven uur plus het nodige overwerk, zijn beslist geen uitzonderingen.

VROUWENVERZET

De vrouwen mogen dan geprezen worden voor hun geduld en onderdanigheid, er zijn grenzen. Het verzet van de vrouwen is dan ook veel groter dan vaak gedacht wordt, maar vindt vaak verborgen plaats. Activiteiten van vakbonden binnen de vrijhandelszones worden op twee manieren bemoeilijkt. Ten eerste zijn in een groot aantal vrijhandelszones vakbonden simpelweg verboden, bijvoorbeeld in Sri Lanka. In Maleisië zijn vakbonden in de gehele elektronika-industrie zelfs verboden, los van of het betreffende bedrijf in een vrijhandelszone staat of niet. Of, zoals de maleisisese Mostek-direkteur zei: *'Wij geven geen voorkeur aan vakbonden, omdat we direkt met de werknemers zelf over klachten willen praten. Hiervoor*

hebben we een komitee dat zorg draagt voor open kommunikatielijnen.' Een tweede reden waarom vakbonden het moeilijk hebben, is het feit dat in de zones vooral vrouwen werken. De meeste vakbonden worden gedomineerd door mannen, die het verzet van vrouwen niet herkennen of serieus nemen. Vrouwen voelen zich bovendien lang niet altijd thuis in dergelijke bonden. Een vorm van vrouwenverzet die vaak niet herkend wordt, zijn bijvoorbeeld de golven van 'massahysterie'. Een kleine aanleiding kan voldoende zijn voor een 'hysterieaanval', die meestal bij één vrouw begint. De 'hysterie' gaat vervolgens als een lopend vuurtje door het bedrijf, met als gevolg dat soms de hele fabriek voor uren stilligt. Hoewel er de nodige duiveluitbanners op af gestuurd worden, spelen de slechte arbeidsomstandigheden minstens ook een rol. Dergelijke aanvallen, zij het dan in de vorm van massa-ziektegolven, zijn ook onder vrouwen in de Verenigde Staten waargenomen.

VROUWENVAKORGANISATIE

Het verzet in de vrijhandelszones vindt echter steeds vaker plaats in 'traditionele' vormen, zoals vakbondssagittatie en stakingen. Er is een groeiend aantal voorbeelden van vrouwen in vrijhandelszones die in verzet komen, een vakbond stichten en in actie komen. Ondanks het verbod op vakbonden in de elektronikasektor in Maleisië, bestaat er sinds twee jaar een vakbond bij de plaatselijke ITT-vestiging. De maleisisese overheid haastte zich om het bedrijf in te delen als elektrotechniese in plaats van elektronies, om een konflikt te voorkomen. Onder de werkgevers ontstond evenwel verzet en een licht gevoel van paniek. Het meest duidelijke voorbeeld is echter de Bataan Zone in de Filipijnen. Vooral in de nadagen van het Marcos-regiem werd de zone berucht in ondernemerskring door de strijdbaarheid van de in de zone werkzame vrouwen. Deze vrouwen ontwikkelden een sterk gevoel van solidariteit. Het gevolg was dat een aktie bij een bepaalde fabriek oversloeg naar de omliggende bedrijven en binnen de kortste keren de hele zone plat lag. Pogingen van de zoneautoriteiten om het verzet te breken

BUITENLAND - VRIJHANDELSZONES AZIË

riepen juist een verhevigd verzet op. Op 26 april 1985 liep de meerderheid van het personeel de zone uit als protest. Enkele dagen later demonstreerden 10.000 vrouwen gedurende twee dagen door de provinciehoofdstad. Door de verdwijning van Marcos is de situatie in de Filippijnen zodanig dat nog onduidelijk is wat er in de Bataan Zone zal gebeuren. De vrouwen hebben in ieder geval afgedwongen, dat er naar ze geluisterd wordt.

ZONES OOK IN EUROPA

Het zal ook hard nodig zijn, dat de vrouwen zich laten horen, want erg rooskleurig ziet het er niet voor ze uit. Het inzakken van de chipmarkt heeft al tot duizenden ontslagen geleid in de vrijhandelszones van Zuid-Oost Azië. Een aantal ontwikkelingen, zoals automatiseringen, waardoor het assemblagewerk voor een gedeelte verdwijnt, en protektionistische maatregelen van een hoop westerse landen bieden een somber perspectief. De snelle economiese groei van een aantal aziatische landen heeft er onder tussen toe geleid, dat steeds meer westerse landen ook gaan proberen een exportgericht industrialisatieprogramma op te zetten. Inclusief de vrijhandelszones. Het instellen van vrijhandelszones is voor een aantal Europese regeringen een bespreekbaar model geworden. België kent bijvoorbeeld al haar T-zones, waarbij T voor Tewerkstelling staat. En naast de Silicon Valley in de Verenigde Staten

en Silicon Island als naam voor het maleisese eiland Penang, is er ook een Silicon Glen aan het firmament verschenen. Silicon Glen is het industriegebied in Schotland, waar de Britse elektronikasector zich in moet nestelen. Om het de bedrijven zo aantrekkelijk mogelijk te maken, zijn er speciale voorzieningen getroffen. Voorzieningen als gunstige belastingwetgeving en een sterke beperking of zelfs uitbanning van vakbonden. Ierland, zoals gezegd de bakermat van de vrijhandelszones, heeft er recentelijk een aantal bijgekregen. De aanhoudende werkloosheid en het slechts aarzelende economies herstel drijven de westerse autoriteiten naar steeds waanzinnigere voorstellen. De vrijhandelszones, waaraan nauwelijks iets goeds te ontdekken valt, zijn daar een voorbeeld van. Voor de vrouwen in Azië betekent dit, dat de strijd voor verbetering van hun werkomstandigheden, overschaduwd wordt door de strijd voor behoud van werkgelegenheid. Een belangrijk lichtpunt is evenwel, dat de buitenlandse bedrijven in de vrijhandelszones van Azië bij hun reorganisaties voor het eerst op massaal verzet gestuit zijn. En opmerkelijk genoeg: op het verzet van de 'volgzame en dociele' vrouwen.

STEVEN VAN SLAGEREN
medewerker: Stichting
Onderzoek Bedrijfstak
Elektrotechniek
(SOBE) te Eindhoven